

գործին հաստատուի ազգին մեջ, կը պարտադրին նախ իրենք պարկեշտութեան եւ բարեկարգութեան օրինակ ըլլալ եւ իրենց խոհեմ ընթացքով Սահմանադրութեան արժէքը բարձրացնել հասարակութեան առջեւ, աշխատելով ամենայն ջանքիւ կուսակցութեանց կամ յաւ. եւս եւ ըսել հակառակութեանց ոգին, որչափ որ կարելի է, տկարացնել ազգին մեջ եւս սեր ու համաձայնութիւն քարոզել. վասնզի անով միայն ազգային Սահմանադրութիւնը կրնայ յառաջ երթալ, հաստատուիլ եւ գործնալ: Բայց Հայ լրագրութեանց եւ հանդիսից շատերը իրենց ազգասիրական պարտքը զննաբերելու եւ իրենց նուիրական պաշտօնը զկրցան արժանապէս 'ի գործ դնել': Վասնզի անձնական վերաբերմանը եւս մասնաւոր ատելութեանց գործիք եղան, եւ ազգին մեջ մեծ խռովութիւններ յարուցին վատահամբաւելով, նախատելով եւ վիրաւորելով զամենքը առանց յաջ եւ յանձնակ նայելու, եւ շատ անգամ միշտ միեւնոյն կերպիւ որ պիտի ընէր տղայ մի, երբ գէնք տրուէր անոր ձեռքը: Սակայն ինչ հետեւութիւններ կուենան այսպիսի անկարգութիւնները եւ այսպիսի վտանգաւոր ընթացքը: Յիշեալ լրագրութիւնները եւ հանդեսները զկրցան գոշակել. ինչպէս տղայք ալ զեւ կրնար գոշակել իրենց գործոց հետեւութիւնները:

Բայց ազգային վարչութիւնը կրնար տեսնել եւ գոշակել այս վտանգաւոր հետեւութիւնները, եւ անոնց առաջըք անենք. համար՝ փութալու եր սանձ մը դնել լրագրութեանց անգոյս կրիցը. որոնք սնտուի վիրաւորեցին զսահմանադրութիւնը՝ պաշտպանելու ուղեւ զայն, եւ անոր համարումը, դժբաղդութեամբ տկարացուցին խաղաղասէր ողջամիտ հասարակութեան առջեւ:

Յատկէ դէպք, որուն դարմանը խիստ զօռար եւ ժամանակի կարօտ է. վասնզի կրտսնեմք քե ազգային երկպառակութիւնը երթալով կը գործանայ 'ի հոստանդունայօլիս, եւ ինչպէս կը լսեմք, երկու հակառակորդ կողմն ալ գիրար ծանրապէս կամբաստանեն այժմ Բարձրագոյն Դրան առջեւ: Լուսաւորեալ կողմն առնալ կուսակցութիւնը սկսաւ գողղիւրէն լրագրութեանց միջոցաւ եւս ազգին մէկ մասը եւս մեր գլխաւոր եկեղեցականները նախատել. . . . կարծելով քե այս կերպիւ ազգային Սահմանադրութիւնը կը հաստատուի: Իսկ մեր կրկնեմք քե խոհեմութեամբ, ահա՜ որով եւս համաձայնութեամբ միայն կրնայ ազգային Սահմանադրութիւնը հաստատուն մնալ եւ ծաղկիլ:

Ազգային սահմանադրական վարչութիւնը՝ Կոստան. դնուալօյն մեջ իւր ազգայն առջեւ եւ իւր ջորս կողմը եղած անկարգութիւնները տակաւին շրջապատ, սուրբ Երուսաղէմայ վանքը բարեկարգելու ձեռք երկնցուց. եւ այս բանը ոչ քե քաղցրութեամբ ու ազգին մեծագոյն մասը համոզելու, աշխատելով 'ի գործ դնելու ուղեւ, այլ թոյլ տալով որ ազգային լրագրութիւնները ազատաբար նախատեն, քննադատեն, աւագակ եւ մարդասպան անուանեն սուրբ Երուսաղէմայ արժա-

նայարգ միաբանութիւնը: Ասկիւ մեծ անխոհեմութիւն մըն էր. որ ազգային խռովութեան գլխաւոր պատճառը եղաւ. եւս Ազգին ազգը բացաւ տեսնելու քե՝ Գաղարական վարչութիւնը իւր ձեռնհասութեան վեր գործքի ձեռք կը գարնէ: Վասնզի սուրբ Յակոբայ վանուց հիմնաւոր բարեկարգութեանց տնօրէնութիւնը ոչ միայն Կոստանդունայօլիս ժողովրդեան մէկ փոքրիկ մասը զիկրնար օրինաւորապէս 'ի գործ դնել, այլեւ նոյն մայրաքաղաքին բոլոր ժողովուրդը համաձայն ալ ըլլայ, դարձեալ զկրնար վաւերական կերպիւ բան մը ընել, առանց համահասանութեան օսմանեան միւս նահանգաց Հայ ժողովրդոց. ուր մնաց որ Հայաստանի, Հնդկաստանի եւս ուրիշ պետութեանց ներքեւ գտնուող բազմաթիւ Հայք եւս իրաւունք ունին մասնակից ըլլալու այս բարեկարգութեանց որոշմանը: Քանզի՜ անվիճելի կերպիւ լալուի՜ եւ որ սուրբ Երուսաղէմայ վանքը ընդհանուր Ազգին կը վերաբերի եւ ոչ քե՜ Կ': Պօլսոյ հայազգի բնակչաց մէկ մասին:

Արժանայարգ պարուն Խ. Պ. Միսաքեան գիտնական պատուէին, որ ազատասիրական կամ լուսաւորեալ կուսակցութեանց կը վերաբերի կըսէ. որուն հետ մեր եւս կը յայտնեմք քե նոյն կուսակցութեան խոխեմ մասին համամիտ եմք, պարուն Միսաքեանը, կըսեմք, Փաշիկ լրագրոյն օգոստոսի 50 րոպէն մեջ այս ծանր խնդրոյն վրայօր երկար յօդուած մը կը հրատարակէ Կոստանդունայի հոգին եւս սուրբ Յակոբայ միաբանութիւնը վերնագրով, ուր հետեւեալ խոհական խորհրդածութիւնները կը կարդամք: Այս խորհրդածութիւնները կը համաձայնեն մեր դատողութեանցը՝ զոր ունեցանք միշտ ազգային վարչութեան ձեռնհասութեանց եւ անոր միւս ընթացի վրայօր:

Անհատիկ յիշեալ խորհրդածութիւնները: «Մենք գիտնալու ենք, որ աշուհուն եւս ձեռնուռն տակը գտնուած դպրոցներուն մեջ, տիրապէս մարդկային ըստած գիտութեանց դէմ ոչ սկզբունքը կայ, ոչ դասագիրքը, ոչ դասատու, եւս անցեալ տարուան մայիսի քսանըրորսն մինչեւ հիմա, տասը հինգ ամիսէ ի վեր, տակաւին ուսմանց կարգն ուրուագրելու կը զբաղինք: Յայտնի է ուրեմն, որ երբ մեր մանկանց դպրոցներն ասանկ անխնամ կը բողոքեն, ուսուրբ Յակոբայ միաբանութիւնը ներակրքելու լուսաւորելու կեցանք, մեր հակառակորդներն առանց զերուսանի ալ վրանիս դիմելով, «ցցուցք ճրագրել» ըսեն եւ մէջերինս մէկը զկալ պատասխանեն. քե՜ «հաւ եւս, անա գիտութիւններս, անա դասագիրքս, անա դասախօսութիւններս, անա աշակերտներս»: «Ապա ուրեմն, անկեղծաբար խօսելով, մեր այս ուսումնական ջրաւորութեան ցաւալի վիճակին մեջ միաբանութիւն մը կը բերէր արտործօր ազգը՝ սրտոցունել, եւս մեր հորահաստատ կանոնադրութեան քննադատելու յաճախելու ջանքը: Եւ դարձեալ, համարելով, քե միաբանութեան եւս մեր քաղաքական կամքը զանեցանք, հարկաւ, վանքին մեջ կամ դռնքսն ալ հաստատուիլ դպրոցներունս ծախքն ալ մենք պիտի տնօրինենք, որ խրկած վարժապետներինս վանքին

միաբաններուն պէս ոսպնարանով խառնեմք զխորին, եւս ուսմանց հարկաւոր պիտոյքն ալ առատապէս մատակարարուի: Եւս որովհետեւ ծախքը վանքին արդեամբքը պիտի ըլլայ, ըսել է, որ վանքին երամտից տնօրէնութեանց ալ մատնամուխ ըլլայ պիտի ուզենք անտեսել խնդիրն ուրիշ դէմք կառնու, եւս մեզի ալ աւելի խոհականութիւն պէտք կը ըլլայ: Վասնզի,

«Սուրբ Յակոբայ վանքը Տանկաստանի Հայոց զէ միայն, որ հարկ ըլլայ եւս, մեր վարչութիւնն ըստ կամի շարժի: Սուրբ Յակոբայ վանքը, Տանկաստանի, Ռուսաստանի, Նիւնհատանի, Պարսկաստանի, Հնդկաստանի, Հայկաստանի, Հայկաստանի եւս Դանուբեան իշխանութեանց Լ. Հայոց ամենուն սեպակաւն է, եւս վանքին ոսկեղէն եւս արժաբեղէն յիշատակներն ազգեանցուն է, հետաստանեայց յիշատակները Տանկաստանեայց յիշատակները կը կըսենք: Սուրբ Յակոբայ վանքը Տանկաստանի մեջ ըլլալով հանդերձ՝ անանկ կը պատկանի բոլոր Լ. Հայոց, որ օրինակ իմն, օսմանեան պետութիւնն անգամ վրան մեր երկնցունելու ըլլայ եւս, անդիլին վեց պետութիւն ու իշխանութիւն մեջ կընան մտնալ:

«Ձեմ կարծէր, որ ազգային վարչութիւնն ասանկ ծանրակշիւ գործողութեան մեջ անխորհրդաբար նետուելով՝ ազգը տակն ու վրայ ընելու, եւս մեր նորահաստատ բարեկարգութեան ու մեր բարոյական վիճակին վերջին ջար քան գառաշինն ըլլալու պատճառ տայ. բայց կը փափաքենք գիտնալ, քե ազգային վարչութիւնը եօրը պետութեան եւս իշխանութեան բոլոր Լ. Հայոց հանդիսին ու կամակցութիւնն ստանանք: Ապա քե ոչ, իրեն ծանր պարտաւորութիւն է, իր առաջարկութիւնը գրով եւս ազգային ժողովոյն մեծագոյն մասին, ատենապետին եւս պատրիարքին ստորագրութեամբ բոլոր աշխարհի Հայոց ծանուցանել, եւս համահանդիսն ստանալ:

«Առանց ասոր, ընդհանուր ազգին սրբազան իրաւունքը բռնաբարելու եղած կը ըլլանք, եւս բարեկարգութեան նախ հեղինակ ըլլանք ըսած տեղերինս, անկարգութեան արբանեակ կը ըլլանք»:

Յարգող Կարապետ աղան Պ. Յ. Մ. Պատկերալ Հան Լրագրութեան Հետեւեալ յօդուածը յուղարկած է մեզ սուրբ Երուսաղէմէն, աղաչելով որ Լրագրութեան միջոցաւ հրատարակեմք զայն:

Պատմութիւն Հայաստանի վերաբերեալ, Դիւանիստի ի վերջն անհիշեալ խախտմանս եւ յայտնութեան ճշմարտութեան:

Ովոր ատենութեան կրիւր զգտնեալէ՝ ճշմարտութեան վրանս խօսելու այլ միշտ իւր կիրքը պաշտպանելու կը ջանայ: Մենք ամեն տեսակ կիրքերէ եւ կողմնակցութենէ հեռու ըլլալով՝ կը ջանամք առանց անհաւաքութեան ճշմարտութեան մը յայտնել, որնոր այս օրերս զանազան կրից գրուաններուն տակ ծածկուած դժբաղդաբար

մտքներն վրայ պարզ ստուծիւն մըն է. ասանկ ստախոսները իրենց ունկնդիրներէն պատիւ ստանալու համար կը ընեն. բայց կը ընմանին շողիտ ժժմակի (սիււ միւլ պէտժէի) որ գիշեր ատեն ուր որ սողայ ետեւէն արծաթեայ հեղանիւթի պէս փայլուն դիմ մը կը ձգէ. արդ՝ ինչ խնդ մարդ ըլլալու է որ անիկա արծաթ կարծէ. անանկ է նե ստախոսները եւս սնաւ պարծ կամ պաշտօնները թող չիկարծեն թէ մարդիկ իրենց ստուծիւնը չեն հասկնար. այս շատ աղէկ կը հասկընան, եւս այն պատուին ու համբաւին տեղը, որուն անկնալուծիւն ունէին քան անարդանք ու անպատուութիւն կը ստանան:

Ուրեմն ո՛ր ազգայնամ բարեբաբը. կը խնդրեմք խոհաբար որ ամենայն հոգւոյ չի հաւատար. այլ հոգիները ընտրեք եւ ուղիղ դատաստան ընէք. եւս զուր տեղը չի վշտացունէք անձնանուէր մշակներու վատասեալ սիրտը:

Մէնք մենք ճշմարտութեամբ եւ պարզմտութեամբ առանց ծածկելու, ամէն բան ազգին վսեմ կառավարութեանը հրապարակաւ յայտնելն էս, հեղուծեամբ եւս անձին ծանօթութեամբ ակամայ եւս անըզգոյշ սխալմունք մը խոստովանելն էս վերջը՝ ալ չենք կարծեր որ բարեխնամ կառավարութիւնը վերաւին չեբարեհաճի գործադրել սուրբ Երուսաղէմայ խնդիրը. չենք կարծեր որ ուշադրութիւնը քննադատելու ժամանակին վտանգաւոր պարագային վրայ այլ ընդհակառակն վստահութեամբ պիտի հաւատար որ խոհեմութեամբ եւս ամենազգոյշ նախատեսութեամբ ապագայն զուշակելով պիտի հաճի այս անդամօրի-

նաւոր կերպով սուրբ Երեմայ Պատրիարքը որոշել:

Երանի՜ թէ Մատուոյ որոշմութեամբ ալ վերջանար այս ծանր բայց կարեւոր խնդիրը. Մատուած տնօր որ ձեռն վսեմ բարեբարութիւնը լսել մեր տըխտը ձայնը եւս որչափ կարելի է փութալ ժամ յառաջ մեր սիրտերը հանդարտեցունել որ շարունակ ահ ու գողի մէջէ թշնամաց անիրաւ եւս անանկալ արշաւաններէն: Մարդին խոհեմութիւնը կը ըստի պէ մեզի որ ամէն ըրածինս՝ տեղւոյն, ժամանակին, եւս պարագային յարմար ըլլայ, որպէսզի գործը օգտակար հանդիսանայ. եւս ոչ՝ անողուտ կը ըլլայ. ուրեմն ո՛ր բարեջան վճարողը՝ դուք նկատեցէք տեղւոյն պահանջները եւս բուն պէտքը անօրինեցէք, մնացած մեզի ձգելով վստահեղեք որ ըստ արժանւոյն պատրաստ եմք ամէնքինս ալ ձեռքերնուս եւս կածին չափ աշխատել. այսուհետեւ բարեկարգութիւն եւս յառաջադիմութիւն ընելու դժուարութիւն չիկայ. միայն կամք մը կուզէ՜ եւս այն ալ արդէն ունինք: Եւս մեր հանդիմանութիւն մը՝ որ դեռ բնաւ չունինք:

Մէնք ձեռն խորհելքը եւս ահա ձեռն նախնական գործը. եւս չի հիմա Պատրիարքը ընտրուած ըլլալ՝ անշուշտ ամէն բան ալ հանդարտ սրտով եւս Մատուոյ յաջողութեամբ կատարած պիտի ըլլար. ըսել է որ թէ՜ անոր ուշանալէն յառաջ կուզայ՝ բոլոր թերութիւնները, գործոց տարտամութիւնը, 'ի որ մեծն է զանազան տարաձայնութիւն եւս երկպառակութիւնները: Ուրեմն թող բարեհաճի արդարախոհ կառավարութիւնը լսել մեզ, եւս չեղարացունել գործը. հաւատացէք կապալէմք, հաւատացէք մեզն եւս ընդու-

նեցէք մեր սրտին բարի զգացմանց անկեղծ հաւատիքը. ընդունեցէք նաեւ մեր խնդիրը՝ ճանաչալով ճշմարտութեամբ մեր սիրտը, մեր անկեղծութիւնը. եւս մի՜ թողուք որ մարի այս մեր սրտին բոլորեալ կայծը՝ 'ի մասին լուսաւորութեան եւս յառաջադիմութեան: Միայն, այս եռանդը արծաթեալ միջոցը խորհելու է. թող չիկարծէ Ձեր վսեմութիւնը որ Պատրիարքը ընտրուելէն վերջը մենք պիտի լուինք եւս անհոգ պիտի մնանք. ուղի անկարելի բան է մեզ համար. մենք՝ միշտ մեր վերջին շունչը պիտի աշխատինք սուրբ Միտիկոս ապագայ վիճակը բարեբաւցունել, բայց նախ Պատրիարքի ընտրութիւն կը խնդրեմք. որով միայն կրնան լրանալ ամէն մեծամեծ գործերը. որոնց կը ցանկայ Միաբան լուսութիւնս եւ օրհնեալ բարեպաշտ Ազգը:

Մէնք մենք այսչափ խօսելէն եւս բողոքելէն վերջը՝ ալ կը լուինք առժամանակ մի միշտ. Մատուոյ բարի կամքը հաճի մեր վրայ. որով միայն պիտի կրնայ կատարել սուրբ Երուսաղէմայ գործը. անտեսել մեր յատուկ շնորհակալութիւնը եւս երախտագէտ սրտին զգացմունքը հրապարակաւ պիտի յայտնենք: Առայժմ կը մնամք սիրելի Ազգայնոց եւս ընդհանուր ժողովոյ պատասխանին եւս որոշմանց անհրէտ եւս պարտաւոր բարեմաղթուն 'ի Սրբազան վայր վտան անգործութեան եւս յառաջադիմութեան ընդհանուր օրհնեալ Ազգիս:

Համայն եւս անհանուէր Երեմայի Միաբանութիւնս սուրբ Միտիկոս Երուսաղէմէն:

աղգին մէջ շատ շփոթութեան պատճառ եղաւ:

Այս օրերս Յակովբոս վարդապետի ստորադրութեամբ երկու յայտարարութիւն կարդացինք, որոնց մէջ շնորհակալութիւն կրթական, որոնց մէջ շնորհակալութիւն կրթական անստուգութեան ուրիշ բան չգտանք: Անոր գրածներուն պատասխանել արժան չ'ոտնէր, մտածելով որ մեր տկար գրչին ան վարձով թիւնը աղգին ներկայանալու համարձակութիւնը չունի, և միանգամայն կը յուսայինք որ, գրագետը անփոյթ չէն ըլլար այս մասին և չէն թողուր որ Յակովբոս վարդապետի՝ ձեռքով վերաւորուած աղգային բարոյական վարկը ան բուժելի մնայ. բայց տեսնելով որ ընդհանրապէս ուրիշներն ալ աջակցելով, նոյն անստուգ յայտարարութիւնը ջերմ կուսակցութեամբ պաշտպանեցին, թէպէտ օմանք բարեմիտ և պարկեշտ անձինք պատասխանեցին. սակայն կամ արտօրաւ չէն, և կամ գիրքին լաւ ուշադրութիւն չեն լինել հետաքրքրութեամբ ուղեցինք աղգին փոքր ծառայութիւն մը ընել ըստ կարի, որուն անբասիր ընդունելութեամբ փութաւ եմք:

Թէպէտ Յակովբոս վարդապետին յայտարարութիւնները վերէն ի վար բոլոր տողերը քննութեան կարօտ են, բայց շատերը մեզի չվերաբերիր, այլ միաբանութեան և ուրիշաւելի հմտագոյն դիմելու գործ ըլլալով, անոնց կը թողնուի. մենք միայն քանի մը կասկած պատճառող կէտերուն վրայ պիտի խօսիմք. որք են նախ՝ Վատմութեան Հաննայի անփոյթ ընդունելը, եւ սուրբ Երուսաղէմի Վատրիարքը բռնի միաբան ըլլալու համար գրուած նշումը ճշմարիտ է և Հաննա վարդապետը իւր պատմութեան շարքին մէջ իր ձեռքը գրած է, ք. Գրիգոր Հայրապետին, Յակոբ Երեմիայի, և Կիրակոս պատրիարքին սուրբ Երուսաղէմ պատրիարք ըլլալին նշումներն լուծուելուն, կամ սուտ ըլլալուն ապացոյց չեն:

Եւ Հաննա պատմիչը իւր գիրքը Հայոց 1176 և Փրկչին 1727 թիւէն շարագրելու կսկսի: Այս թիւը շատերը կարծեցին որ տպագրութեան թիւն է. բայց չէ, իւր գրելու սկիզբ տարուան թիւն է. իսկ առաջին տպագրութիւնը Հայոց 1183, և Փրկչին 1734 թիւին եղած է ի Պոլիս: Եւ իր պատմութեան մէջ Հայոց 1160 թիւէն յառաջ եղած բաներ ալ կը յիշէ համառօտ կերպով մինչև Հայոց 1162 թիւը. (տես Օ. Ենոք պատմագրին վերջի յիշատակարանը երես 62):

Սակեւ վերջը պատմիչը մանրամասնաբար կը պատմէ եղած անցքերը, թիւերը կարգաւ նշանակելով մինչև 1181 կը հասցունեն. և այս նշագրութեամբ, որովհետեւ Հայոց 1173 և Փրկչին 1726 թիւ եղած է, պատմութեան սկիզբ և վերջացուցած թուոց մէջ տեղ գտնուելով, կասկածի տեղ մը չկայ, այլ բոլոր պատմիչին գրածն է:

Եւ որովհետեւ այն նշումը եղած ատենը լրագիր կամ պարբերական թերթեր չկար, և նոր համար նոյն տարուան տպուած Երեմիայի վերջը յիշատակարանին մէջ իբրեւ յիշատակաց արժանի կ'ընդլայնէր մը անկողնուստ մնալու և ամենուն գիտնալու համար՝ կը տպուէ: Հայոց 1160 թիւէն սկսած պատրիարքն ալ որ նշումը սահմանող սուրբագան Հայոց մեկն էր, իւր կնքովը կը վաւերացունէ: Աստի հարկ չկար որ անկէ վերջը ամեն տպուած Երեմիայի թիւն մէջ տպուէր. ըստորում Երեմիայի մասը չէ. մանաւանդ որ անկէ վերջը Հաննա պատմիչը իւր գրքին մէջ արձանագրած էր, ալ ինչ հարկ կար նորէն տպուած Երեմիայի մէջ տպել: Երեմիայի, այս նշումը կամ Վահանապետութիւնը Հաննա վարդապետին իւր Վահանապետութիւնը չէ. այլ սրբազան Կարապետ կաթողիկոսին, ի Պոլսոյ Հայոց 1160 թիւէն սկսած, սուրբ Երուսաղէմի Գրիգոր Հայրապետին խորհրդով, սրբազան Եպիսկոպոսաց քահանայից և աշխարհական երեւելաց միաբան հաճութեամբ օրինագրուած և հաստատուած է. և երբ Հաննա վարդապետին պատմութիւնը Հայոց 1183 թիւին ի Պոլիս առաջին անգամ տպուեցաւ (տես ի յիշատակարանի նոյն տպագրութեան), նոյն օրէնսդիրը ողջ էին. և ան շուշտ իրենց անունովը, այսպէս ծանր ստուծի

մը չէին ընդունիր: Աւելորդ ապօրինաւոր ըլլալ և Յակոբ Երեմիայի անոր ապօրինաւորութեան համար Երեմիայի մէջէն վերցուցած ըլլալ, հասկնալու նոյն պատմութեան 24-34-44-54 տը պատգրութեանց մէջէն մէջէն ալ չէ վերցուած: Յակովբոս վարդապետն ուրիշ հեռաւոր մարդ չիմք, որ այսպիսի հարուստ տարիք վերջը ելեր ճշմարտութիւն մը խափանելու կը ձգնի, իր կրքը յառաջ տանելու համար:

Հասկնալու նոյն տպագրութեան ժամանակները: Երկրորդ տպագրութիւն ի Պոլիս:

Ի Հայրապետութեան սրբոյ Երեմիայի տեառն ի Սուրբ Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, և ի պատրիարքութեան սրբոյ Երուսաղէմի Ս. Կարապետի, և մեծի Պոլսոյ պատրիարքի Ս. Գրիգոր վարդապետի, յամի Տեառն 1167, և Հայոց 1216:

Երկրորդ տպագրութիւն ի Պոլիս:

Ի վերահասակ հայրապետութեան սրբոյ Երեմիայի տեառն Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, և ի պատրիարքութեան Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, և ի պատրիարքութեան Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, և ի պատրիարքութեան մայրաքաղաքի ի Պոլսոյ Ս. Օսրբարիս աղագետի կուսակցութեան Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, յամի Տեառն 1782 և ի Հայոց թիւին 1231:

Չորրորդ տպագրութիւն ի Պոլիս:

Ի հայրապետութեան սրբոյ Երեմիայի տեառն Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, ի պատրիարքութեան սրբոյ Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, և ի պատրիարքութեան մեծի քաղաքի ի Պոլսոյ Ս. Յովհաննէս արքեպիսկոպոսի և Երեմիայի սրբազան կաթողիկոսի, յամի Տեառն 1807, և ի թիւին Հայոց 1256:

Աւելորդ այս ամենը ամփոփ չորրորդ տպագրութեան վերջը յիշատակարանին մէջ կրնայ գտնուիլ: Հինգերորդ տպագրութիւն մըն ալ կայ տաճկերէն թարգմանուած, որ ան ալ միւսներուն պէս Պոլիս տպուած է, ի թիւ ֓րկչին 1814, և Հայոց 1263:

Երեմիայի կը հարցունենք թէ որ այդ նշումը չենու կամ սուտ կամ վերջէն մտած ըլլար նէ, ինչու ասոնց մէջէն մէջէն ալ իբրեւ անվաւեր դուրս ձգուած չէ: Աւելի ստուգութեան համար Չամչեան Հայոց պատմութեան երրորդ հատորին 802 երեսն ալ կը յիշենք, ուր որ իբրեւ ճիշտ եղելութիւն պատմուած է: Եւ այս աւելի զարմանալին և ուշադրութեան արժանի բանը այն է որ նոյնինքն Յակովբոս վարդապետը 1860 թիւ Երեմիայի միջոցաւ հրատարակած կանոնադրութեան մէջ սուրբ Երուսաղէմի պատրիարքը սուրբ Յակովբայ հարազատ միաբաններէն պիտի ըլլայ կրնէ և Հաննա պատմիչը վրայ կը բերէ: Տես Երեմիայի 640 թիւը, և հիմա 1861 թիւը դայն կը տեսնուի որ Երեմիայի ըսելով կը հաստատուէ: Այս տեսակ հակասութիւն մը կը յուսուցունէ որ մասնաւոր նպատակ մը ունի յառաջ տանելու. և իր կրքէն յաղթուած՝ մէկ հաստատածը մէկ մ'ալ կը հրէրէ և չզգար:

Երեմիայի իմացունէ թէ այս պատմութեան երբ տպուած ըլլալը չի տեսնուի մինչև հիմա ինչ որ հրատարակուեցան անոր վրայ՝ բոլորն ալ սխալ է: Կրննորք մը որ հին գրքերը կարգադրած ատենին յիշատակարաններն ալ աչքէ անցունեն, որ ընդհանրապէս տպագրութեան թիւը հոն կը գտնուի: Եւ այս լրագրոյն հեղինակը ուրիշին սխալը չտեսնուի ինքն ալ կը տեսնուի, պատճառ գիրքին վերջը չկարդալն է, Երեմիայի պէս ուրիշներն ալ. և յիշուի այս թիւերուն չիտնութիւնը շատ կասկածներ կրնայ յառաջ բերել. ուստի կրննորք որ լրագրագետները մէկ բանը լաւ չենեմ չհրատարակեն: Այս անգամ այս մէկ երկու ամուսնի մէջ կարգադրած լրագիրներուն պարտական զանազան սխալները չափը անցած են. և եթէ քննել հարկ ըլլայ՝ կարծեմ բաւական մեծ գիրքով գիրք մը կը ձեռնայ. բայց մեր ժամանակը չենք, և ոչ ալ կը լրագրէ մեզ ասանկ գործոյ մը ձեռնամուխ ըլլալ միայն թէ աղաչելով պարկեշտաբար կը խնդրենք որ անգղեւորութեամբ աղգին անհատներուն ա-

նարատ միտքերը չարատաւորեն:

Չենք գանդաղիր նաև մեր սիրելի աղգայնոց ծանուցանել որ ոչ Գրիգոր Հայրապետին, ոչ Յակովբ Երեմիայի, և ոչ Կիրակոս պատրիարքին սուրբ Երուսաղէմ պատրիարք նստիլ կանոնը կամ նշումը լուծել չէ:

Գրիգոր Հայրապետը պատրիարք եղած ատենը նշումը չկար, այլ իւր օրովը սահմանուեցաւ, փաստը ինքը քաջ վերահասու եղաւ փորձառութեամբ որ վաղեմի մէջ չվարժուող անձ մը հոն պատրիարքութիւն չկրնար ընել, և ուղեց որ այս կարեւոր օրէնքը իւր օրովը սահմանուի. և ըստորում իր օրովն էր ապա իրեն չէր վերաբերէր:

Յակովբ Երեմիայի սուրբ Երուսաղէմի պատրիարք ըլլալը նշումը չըլլալուն ապացոյց մը չէ կրնար սեպուիլ. ինչու որ նախ ինքը կամք չունէր. և երկրորդ շատ պատճառներ ալ կան: Երեմիայի ստեղծողը զայն խրկելու, որուն ինչ ըլլալը որոշ չենք գիտեր. միայն գիտենք որ շատ պատճառներ ունեն, ինչպէս որ Չամչեան Հայոց պատմութեան 3 հատորին 863 երեսին մէջ գրուած է. ուստի այս պատճառներն ստիպեալ Յակովբ Երեմիայի կամայ և անկամայ ի սէր լըգին յանձնառու կըլլայ երթալ. բայց գիտնալով իւր իշխանութեան ապօրինաւորութիւնը միշտ անհանգարտ սրտով պատեհ առնի մը կըստաւոր նորէն Պոլիս դառնալու: Եւ որ համար երբոր Երեմիայի աղան սուրբ Երուսաղէմ ուխտի գնաց՝ Յակովբ պատրիարքը աղաչեց Երեմիայի որ զինքը Պոլիս տանի, (Յակովբոս վարդապետը կրնէ որ Երեմիայի աղան աղաչէր պաշտօնը համարէր. որ բոլորովին սխալ է): Եւ Երեմիայի աղան ալ յանձնառու կըլլայ կատարել Յակովբ Երեմիայի խնդիրը, տես պատմութիւնը Հայոց, հատոր 3 երես 864:

Եւ որովհետեւ Յակովբ Երեմիայի պատրիարքութիւնը ապօրինաւոր էր, ուստի փոփոխութեան ալ ենթակայ էր. ասոր համար սուրբ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը օրինաւոր յաջորդ թիւերուն վարդապետին կը յանձնէ և ինքը Պոլիս կը երթայ խղճահարութեան ազատելով: Եւ հոս ալ նշումը լուծուելուն կամ չըլլալուն վրայ փաստ մը չտեսանք. ընդհանրապէս աւելի հաստատ կերեւի որ նշումը կայ, և Երեմիայի Երեմիայի հաճութեան ալ յարգած է զայն:

Այս նշումը սուտ հանելու համար շատ լրագիրներ ուրիշ տեսակ նշումներ մէջ բերած են որոնք ընդհանուրի միաս մը չեն բերեր, այլ յորոնք որ նոյն գործերուն ենթակայ են. ինչպէս ժամ չերթալ. երեց կինը մեռնող քահանան վանք չերթալ. և այլն. . . : Արդեւ թող այն Երեմիայի մտածեն. մենք չենք կրնար ըսել որ այդ նշումները սուտ են կամ անօգուտ են. թէ որ Ս. Երեմիայի, Ս. Երեմիայի և Ս. Երեմիայի նշումները բանի տեղ չեն գներ, զարմանք չէ, ինչու որ Երեմիայի օրէնքներն ալ իրենց աչքին առջև բան չէ. ըստորում ստուծիւն, զրպարտութիւն, ատելութիւն, նախանձ, անուանարկ վատ անականներ և հակառակ ճշմարտութեան զինիլ իրենց ամենօրեայ նուիրական պաշտօնին է կարծես թէ. ասոր համար կը ցաւինք արդարեւ որ մեր դժբաղդ աղգին կրածը միշտ ասանկ օրի նազանցներն յառաջ եկած է. Եւ այս թող ներեն մեզ որ մեր նպատակն չեղեցանք. յիշուի չէինք ուղեց այս խոսքերը ըսել, բայց քանի որ կրտսնանք թէ աղգը մեծ շփոթութեամբ մէջ է և պատճառը միայն այդ վերոյիշեալ լրագրաց սուտ և խռովիչ յոգեւածներն են, սրտեղծուց ցաւը չկրնանք զսպել և մէկ երկու խօսք ըրինք որուն համար թողութիւն կրնանք ընել:

Այսպէս ցանկալի էր մեզ սուրբ Երուսաղէմի մայր միաբանութեան և Յակոբ սրբազանին վրայ խօսուած անտեղի և միանգամայն անտանելի զրպարտութեանց վրայ դիտողութիւն մը ընել ուշադրութեամբ, բայց կողմնակցութեամբ կասկած չտալու համար, և գիտնալով որ անոնց բարի վարքը և սրբութիւնը արդէն կը շտապեն են այն խօսքերը յղացող և դուրս ժողովրդներուն. ուստի խոհեմութիւն սեպեցինք զանգառութիւնը: Եւ այս Ս. Երեմիայի կը հարցունենք որ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՇԱԼՈՒՍՈՅ ԱՐԱՐԱՆՏԵՐՆԵՐ